

عوامل مؤثر بر مهاجرت نخبگان از دیدگاه دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی ایران

سمیه نوری حکمت^۱، محمدرضا ملکی^۲، حمیدرضا برادران عطارمقدم^۳، رضا دهنویه^{۴*}

۱. دانشجوی دکتری تخصصی مدیریت خدمات بهداشتی درمانی دانشگاه علوم پزشکی ایران، مربی گروه مدیریت خدمات بهداشتی درمانی دانشکده مدیریت و اطلاع‌رسانی، دانشگاه علوم پزشکی کرمان، ایران

۲. دکتری تخصصی مدیریت خدمات بهداشتی درمانی، دانشیار گروه مدیریت خدمات بهداشتی درمانی دانشکده مدیریت و اطلاع‌رسانی پزشکی، دانشگاه علوم پزشکی ایران، ایران

۳. دکتری تخصصی اپیدمیولوژی، دانشیار گروه مدیریت مطالعات و توسعه آموزش پزشکی و گروه اپیدمیولوژی، دانشگاه علوم پزشکی ایران، ایران

۴. دکتری تخصصی مدیریت خدمات بهداشتی درمانی، استادیار گروه مدیریت خدمات بهداشتی درمانی دانشکده مدیریت و اطلاع‌رسانی پزشکی، دانشگاه علوم پزشکی کرمان، ایران

• دریافت مقاله: ۸۸/۴/۲۸ • پذیرش مقاله: ۸۸/۸/۲۱

زمینه و هدف: امروزه پدیده مهاجرت دانش‌آموختگان بخش سلامت یکی از مهم‌ترین مسائلی است که سیاستگذاران نظام سلامت باید در صدد حل آن باشند. پژوهش حاضر با هدف شناخت مهم‌ترین عوامل تشویق‌کننده دانش‌آموختگان برای مهاجرت به خارج از کشور، انجام گرفته است. **روش کار:** در این مطالعه مقطعی دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی ایران جامعه پژوهش بودند که ۴۰۷ نفر از آنها به روش نمونه‌گیری طبقه‌ای انتخاب شدند. جمع‌آوری داده‌ها به وسیله پرسش‌نامه‌ای که روایی آن توسط صاحب‌نظران و پایایی ثبات درونی آن با محاسبه ضریب آلفا کربنباخ ($\alpha=0/89$) مورد تأیید قرار گرفته بود، جمع‌آوری گردید.

یافته‌ها: از دیدگاه جامعه پژوهش بیشترین میانگین (انحراف معیار \pm) امتیاز $4/31 \pm 0/3$ از حداکثر ۵ به عوامل اقتصادی و بعد از آن به ترتیب به عوامل اداری و آموزشی ($\bar{X}=4/29$ ، $SD=0/5$)، عوامل حرفه‌ای ($\bar{X}=4/04$ ، $SD=0/7$)، جهانی شدن ($\bar{X}=3/45$ ، $SD=0/68$)، عوامل اجتماعی ($\bar{X}=3/33$ ، $SD=0/77$)، و عوامل فرهنگی ($\bar{X}=3/26$ ، $SD=1/1$)، تعلق گرفت.

نتیجه‌گیری: نتایج این پژوهش خاطر نشان می‌سازد که استراتژی‌های نگهداری نیروی متخصص بهداشتی درمانی باید به مسائل مهمی مانند عوامل اقتصادی و آموزشی بیشترین توجه را داشته باشند. این استراتژی‌ها می‌توانند بر راهکارهای نگهدارنده نیروی انسانی مانند گسترش فرصت‌های آموزشی و شغلی، تمرکز نمایند. همچنین به سیاستگذاران نظام سلامت ایران توصیه می‌شود مسائلی نظیر اشباع بازار کار برخی از رشته‌های تحصیلی را در سیاستگذاری‌های آموزشی خود مدنظر قرار دهند.

کلید واژه‌ها: مهاجرت نخبگان، دانشگاه علوم پزشکی، دانشجوی علوم پزشکی

* نویسنده مسؤول: دانشکده مدیریت و اطلاع‌رسانی، جاده هفت باغ علوی، کرمان، ایران

مقدمه

پدیده مهاجرت نخبگان به این معنا است که جامعه به دانش و تخصص نخبگان خود نیاز دارد ولی این نیروها، مهاجرت دائمی یا نیمه‌دائمی را به کشورهای دیگر ترجیح می‌دهند و مهاجرت آنها به گونه‌ای است که ارتباط شغلی و علمی آنان با داخل کشور به کلی قطع می‌شود (۱).

نتایج یک مطالعه که با هدف شناخت علل خروج نیروهای متخصص از دانشگاه‌ها صورت گرفته، عوامل اقتصادی، اجتماعی و سیاسی را به‌عنوان مهم‌ترین عوامل مؤثر معرفی نموده است (۲). همچنین بررسی نقش پارامترهای اجتماعی، سیاسی، اقتصادی بر روند مهاجرت مغزها، مشخص نمود کم بودن ظرفیت جذب اقتصادی و عدم سلامت فضای اداری کشورهای مبدأ، از مهم‌ترین عوامل مؤثر بر مهاجرت نخبگان می‌باشند (۳).

تحقیقات مختلف، طیف گسترده‌ای از متغیرها را به عنوان عوامل مؤثر بر مهاجرت نخبگان معرفی نموده‌اند. متغیرهایی نظیر عوامل اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، مسائل حرفه‌ای، نظام اداری و آموزشی و جهانی شدن، برخی از متغیرهای زمینه‌ساز مهاجرت نخبگان می‌باشند (۴-۵).

روش کار

در این مطالعه مقطعی دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی ایران جامعه پژوهش بودند. حجم نمونه با استفاده از روش نمونه‌گیری طبقه‌ای ۴۰۷ نفر تعیین گردید. مقطع تحصیلی به عنوان طبقه در نظر گرفته شد و در هر طبقه دانشجویان در دسترس که داوطلب بودند، شرکت کردند و به آنها اطمینان داده شد که نظرات آنها محرمانه باقی خواهد ماند.

جهت جمع‌آوری داده‌ها از پرسش‌نامه استفاده گردید. پرسش‌نامه حاوی ۲۵ سؤال بود که بر اساس مقیاس ۵ درجه لیکرت (۱-۵) و در ۶ طبقه شامل جهانی شدن، فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی، حرفه‌ای و اداری و آموزشی تنظیم گردید.

به جز حیطه فرهنگی که شامل ۵ سؤال بود هر یک از سایر حیطه‌ها شامل ۴ سؤال بود. علاوه بر سؤالات فوق، ۸ سؤال جهت سنجش متغیرهای دموگرافیک در پرسش‌نامه شامل گردید. جهت اطمینان از روایی ابزار، پرسش‌نامه در اختیار تعدادی صاحب‌نظر قرار گرفت و اصلاحات لازم صورت گرفت. پایایی ثبات درونی پرسش‌نامه با محاسبه ضریب آلفا کرباخ مورد تأیید قرار گرفت ($\alpha=0/89$).

تجزیه و تحلیل داده‌ها با استفاده از شاخص‌های مرکزی، پراکندگی و آزمون t و آنالیز واریانس یک‌طرفه و توسط نرم‌افزار آماری SPSS.V.13 صورت گرفت.

یافته‌ها

در مجموع ۳۹۷ نفر از دانشجویان با تکمیل پرسش‌نامه، در پژوهش شرکت نمودند. یافته‌های پژوهش نشان داد بیشتر دانشجویان (۵۵/۲۲ درصد) زن و بیش از ۹۰ درصد مجرد بودند. میانگین (انحراف معیار) سن نمونه پژوهش، ۲۲/۸۵ سال (۲/۸۴±)، با حداکثر ۳۴ و حداقل ۱۸ سال بود. بیشتر آزمودنی‌ها در مقطع کارشناسی (۵۱/۱۵ درصد) و کمترین تعداد آنها در مقطع کاردانی (۴/۰۴ درصد) مشغول به تحصیل بودند. از نظر رشته تحصیلی به ترتیب رشته پزشکی (۳۷/۴ درصد)، پرستاری (۱۷/۲۴ درصد)، بهداشت (۱۱/۴۲ درصد)، رادیولوژی (۹/۲ درصد) و مدیریت خدمات بهداشتی درمانی (۶/۶۳ درصد) بیشترین فراوانی را داشتند. بیشتر دانشجویان (۴۰/۴۲ درصد)، میزان مهارت خود در زبان انگلیسی را در حد پیشرفته ارزیابی نمودند و ۸۴/۴۸ درصد آنها به جز زبان‌های فارسی و انگلیسی، به زبان دیگری تسلط نداشتند. بیشتر دانشجویان (۷۱/۱ درصد) تا به حال به خارج از کشور مسافرت نکرده بودند و بیشتر آنها (۸۴/۹۹ درصد) تمایل داشتند برای ادامه تحصیل به خارج از کشور سفر کنند. سؤالاتی که بیشترین میانگین امتیاز به آنها تعلق گرفت به ترتیب شامل "نامنی شغلی و روانی در سیستم آموزشی" (۴/۸)، "شکاف طبقاتی در کشورهای در حال

داشت ($P=0/01$)، به طوری که مردان امتیاز بالاتری به این عامل داده بودند.

بحث و نتیجه‌گیری

در پژوهش حاضر عوامل مؤثر بر مهاجرت نخبگان از دیدگاه دانشجویان به ترتیب، عوامل اقتصادی، اداری و آموزشی، حرفه‌ای، جهانی شدن، اجتماعی و فرهنگی، بودند. در مطالعه انتظاری مهم‌ترین عوامل بترتیب، عوامل اقتصادی، اجتماعی و سیاسی، گزارش شده است (۲). در پژوهش علاءالدینی نیز عوامل شغلی، اجتماعی، تحصیلی، اقتصادی، شخصی، فرهنگی، سیاسی و مذهبی، مهم‌ترین اولویت پزشکان ایرانی در تمایل به مهاجرت معرفی شده است (۶). طوسی نیز در پژوهش خود نشان داد، هیچ عاملی را به تنهایی نمی‌توان مؤثر بر پدیده مهاجرت نخبگان معرفی نمود (۳).

در پژوهش حاضر عوامل اقتصادی مهم‌ترین عامل مؤثر بر پدیده مهاجرت نخبگان بود. گرچه در اکثر تحقیقات انجام شده در سایر کشورها، تفاوت کلی میزان حقوق و دست‌مزد بین کشورها، فقدان ظرفیت جذب نیروهای متخصص در بازارهای کار، ضعف ارتباط بین دانشگاه و صنعت، از عوامل اصلی مهاجرت ذکر گردیده، اما علل مادی را نمی‌توان به خودی خود به عنوان تنها عامل مهاجرت تلقی کرد؛ زیرا این علت آشکار، علل نهان بسیاری به همراه دارد (۸-۷).

بر اساس نتایج، مردان اهمیت عوامل اقتصادی را بالاتر از زنان ارزیابی نمودند. به نظر می‌رسد مسئله امرار معاش که در جامعه ما در درجه اول بر عهده مردان می‌باشد، در ایجاد این دیدگاه‌های متفاوت بی‌تأثیر نباشد.

در این پژوهش، عوامل اداری و آموزشی به عنوان دومین عامل تأثیرگذار بر پدیده مهاجرت نخبگان شناسایی شد و بیشتر دانشجویان، نظام اداری آموزشی کشور را نامناسب ارزیابی نمودند. منافع و علایق آکادمیک، در زمینه فرار مغزها به عنوان فرضیه‌هایی مهم قابل طرح می‌باشد. از این‌رو هر عاملی که باعث مخدوش شدن محیط علمی متخصصین شود، باعث افزایش تمایل آنان به خروج کشور می‌گردد (۹).

توسعه" (۴/۵) و "عدم استفاده از دانش افراد تحصیل کرده در بازار کار داخل کشور" (۴/۳) بودند. سؤالاتی که کمترین میانگین امتیاز به آنها تعلق گرفت به ترتیب شامل "کاهش اهمیت دوری از خانواده در نزد افراد" (۲/۹)، "تغییر ارزش‌های دینی کشورها از طریق رسانه‌های نوین و گسترش فرهنگ فردگرایی در جوامع" (هر کدام ۳ امتیاز)، "تعارض ارزش‌ها و هنجارهای فرهنگی جوامع در عصر جهانی شدن"، آشنایی افراد با قوانین مهاجرت از طریق اینترنت و شبکه‌های تلویزیونی ماهواره‌ای و برقراری امکان ارزیابی اینترنتی صلاحیت متقاضیان مهاجرت (هر کدام ۳/۲ امتیاز). میانگین و انحراف معیار امتیاز شش حیطه مورد بررسی به ترتیب از بیشترین به کمترین در جدول ۱ نشان داده شده است.

جدول ۱: میانگین و انحراف معیار و درصد امتیازات هر یک از

حیطه‌ها از دیدگاه نمونه‌های پژوهش

حیطه‌ها	میانگین	انحراف معیار	درصد
عوامل اقتصادی	۴/۳۱	۰/۳	۸۶
اداری و آموزشی	۴/۲۹	۰/۵	۸۴
عوامل حرفه‌ای	۴/۰۴	۰/۷	۸۰/۸
جهانی شدن	۳/۴۵	۰/۶۸	۶۹
عوامل اجتماعی	۳/۳۳	۰/۷۷	۶۶/۶
عوامل فرهنگی	۳/۲۶	۱/۱	۶۴/۸

در حیطه جهانی شدن، دانشجویان ۲۸ تا ۲۶ سال، دانشجویان رشته فیزیک پزشکی، دانشجویان کارشناسی ارشد و دانشجویانی که سابقه مسافرت به خارج از کشور را داشتند؛ در حیطه عوامل فرهنگی، دانشجویان مرد و دانشجویان ۱۸ تا ۲۰ ساله؛ در حیطه عوامل اجتماعی، دانشجویان بالای ۲۸ سال و متأهل؛ در حیطه عوامل حرفه‌ای، مردان، دانشجویان دوره رزیدنتی، دانشجویان مسلط به زبان انگلیسی و دانشجویانی که سابقه مسافرت به خارج از کشور را داشتند؛ و در حیطه مسائل آموزشی، دانشجویان ۲۰ تا ۲۲ سال و دانشجویانی که تمایل به ادامه تحصیل در خارج از کشور داشتند؛ امتیاز بیشتری کسب کردند. در حیطه عوامل اقتصادی، تنها بر اساس جنسیت اختلاف معنی‌داری بین نظرات دانشجویان وجود

نیروی انسانی متخصص، در توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی هر جامعه نقش اساسی ایفا می‌کند. خروج نخبگان موجب می‌شود افرادی با تخصص پایین‌تر عهده‌دار مشاغل تخصصی در کشور شوند (۱۱).

به نظر می‌رسد دانشگاه‌ها با ارائه دوره‌های آموزشی متناسب با نیاز جامعه، می‌توانند توانمندی‌های دانشجویان را برای فعالیت در بازار کار داخلی افزایش دهند (۱۲). تقویت ارتباط بین صنعت و دانشگاه (۱۳)، سرمایه‌گذاری معقول در ایجاد پارک‌های علم و فناوری (۱۱) و تمرکز بر کارآفرینی و حمایت مالی از فارغ‌التحصیلان، می‌توانند بسیار راه‌گشا باشند.

سپاسگزاری

مقاله حاضر بخشی از نتایج طرح پژوهشی می‌باشد که با همین عنوان با حمایت دفتر هدایت استعدادها درخشان دانشگاه علوم پزشکی ایران انجام گرفته است.

References

- Carrington WJ, Detragiache E. How extensive is the brain drain. *Finance and Development* 1999; 36 (2).
- Entesari A, Rahmatpoor R, Taleghani M. Survey of factors influencing genius immigration from Iranian Universities. *Institute of Cultural Researches and Studies*; 2005. [In Persian]
- Tusi M. Role of social, political and economical parameters on brain drain trend. Tehran: *Institute of Research in Planning and Development*; 2001. [In Persian]
- Entezarkheir M. Why is Iran experiencing migration and brain drain to Canada? USA: *University of Waterloo Publication*; 2005.
- Boucher S, Stark O, Taylor J. A gain with a drain? Evidence from rural Mexico on the new economics of the brain drain. *Mimeo: University of Bonn*; 2007.
- Alaeddini F, Fatemi R, Ranjbaran H, Feiz Zadeh A, Ardalan A, Hossein Poor AR, et al. The inclination to immigration and the related factors among Iranian physicians. *Hakim* 2005; 8 (3): 9-15.

دانشجویان مقاطع تحصیلی بالاتر و رشته‌های تحصیلی جدید و علوم نوپا معتقد بودند که جهانی شدن تأثیر به‌سزایی بر مهاجرت نخبگان دارد. با توجه به نتایج پژوهش‌های مشابه، به نظر می‌رسد عواملی نظیر پیشرفت سریع تکنولوژی ارتباطی و گسسته شدن مرزهای دانش، در پدید آمدن چنین دیدگاهی در دانشجویان مقاطع بالاتر، مؤثر بوده باشد (۱۰).

دانشجویان بالای ۲۸ سال و متأهل، نسبت به سایر دانشجویان عوامل اجتماعی را مهم‌تر ارزیابی نمودند، ممکن است عواملی نظیر احساس تعلق بیشتر به خانواده، افزایش گستردگی ارتباطات اجتماعی، شناخت بیشتر شرایط اجتماعی جامعه و سایر کشورها، در این نگرش مؤثر باشند. علاءالدینی نیز در نتیجه پژوهش خود اعلام نمود که سن و جنس (در مردان بیشتر) با تمایل به مهاجرت، رابطه مستقیم و معنی‌دار و با تأهل رابطه معکوس دارند (۶).

- Stark O. Rethinking the brain drains. *World Development* 2004; 32: 15-22.
- Stark O, Casarico A, Devillanova C, Uebelmesser S. International migration, human capital formation, and the setting of migration control policies: Mapping the gains. *Mimeo: University of Bonn*; 2006.
- Rezaee P, Dortaj F. Genius immigration, event for consideration; Based on the opinions of Iranian academics. Kerman: *Kerman University of Medical Sciences*; 2008: 141-59. [In Persian]
- Hajilar M. The brain drain issue. Master Thesis, *Social Sciences Department. Tehran; Tehran University*; 1994. [In Persian]
- Khosravi F. Brain Hunt or Brain Drain. Tehran: *Faslname Ketab*; 2004. [In Persian]
- Beine M, Docquier F, Rapoport H. Brain drain and economic growth: Theory and evidence. *Journal of Development Economics* 2001; 64 (2001): 275-89.
- WHO. International migration of health personnel: A challenge for health system in developing countries. www.who.int/gb/ebwha/pdf_files.